

УДК [321.728 ЗУНР:329.73(477.87)]»1918–1919»
DOI: 10.33402/ukr.2018-31-100-126

Олександр ПАГІРЯ

кандидат історичних наук

*старший науковий співробітник Меморіального музею
тоталітарних режимів «Територія терору» (м. Львів)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

e-mail: bandusak@ukr.net

ЗУНР І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В 1918–1919 РОКАХ

На основі спогадів учасників подій та архівних документів простежено зародження українського національно-визвольного руху на території Угорської Русі (Закарпатті) після розпаду Австро-Угорської імперії. Висвітлено спроби уряду Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) встановити військовий і політичний контроль над краєм у межах реалізації соборницької програми напередодні Паризької мирної конференції. Проаналізовано вплив зовнішньополітичних чинників (відносин з Угорщиною, Чехословаччиною та Румунією) на політику уряду ЗУНР у закарпатському питанні. Розглянуто діяльність Гуцульської Республіки (січень–червень 1919 р.), проведення Хустського з'їзду (21 січня 1919 р.) та з'їзду у Станіславові (29 квітня – 1 травня 1919 р.) як головних епізодів українського національно-визвольного руху та державотворення в регіоні. Виділено чинники, які сприяли кристалізації проукраїнської орієнтації місцевого населення Угорської Русі, а також проаналізовано причини поразки у спробах ЗУНР досягнути реального, а не декларативного прилучення Закарпаття до свого складу.

Ключові слова: ЗУНР, УГА, Закарпаття, Гуцульська Республіка, Хустський з'їзд.

Осінь 1918-го принесла поразку країнам Четверного союзу в Першій світовій війні й ознаменувалася хвилею національних і соціальних революцій народів Центрально-Східної Європи. Український національно-визвольний рух дуже швидко набув широкого розмаху й охопив не лише населення колишніх підавстрійських земель Галичини та Північної Буковини, а й територію підконтрольного угорській владі Закарпаття.

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 р. в Угорщині відбулася демократична революція, внаслідок якої до влади прийшов уряд на чолі з лідером опозиційних сил Міхаєм Карої. 16 листопада у країні проголошено республіку. Новий уряд задекларував право національних меншин на самовизначення, однак за будь-яку ціну намагався зберегти єдність земель корони Святого Стефана. Політику поступок національним меншинам реалізовував міністр у національних справах Оскар Ясі, який розробив програму автономізації Угорщини, сподіваючись

у такий спосіб зберегти її від політичної дезінтеграції. У цей час на слов'янських і румунських землях, які раніше перебували під угорським контролем, виникли національні органи влади, що закріпили розпад багатонаціональної імперії та відокремилися від Угорщини. Закарпаття було єдиним слов'янським краєм, який після краху Австро-Угорської монархії залишався у складі Угорщини.

Тому мета статті – проаналізувати зародження українського національно-визвольного руху на Закарпатті і вплив зовнішньополітичних чинників на політику уряду ЗУНР у закарпатському питанні.

Методологічна основа дослідження – комплексний підхід до аналізу проблеми із залученням широкого міжнародного та загальноукраїнського контексту подій на Закарпатті у 1918–1919 рр. Перспектива подальших досліджень проблеми пов'язана з пошуком й опрацюванням додаткових джерел в архівах Чехії, Угорщини та Румунії.

Револуційні процеси в Угорській Русі та створення рад

Револуційні події кінця жовтня 1918 р. і повалення монархії Габсбургів спричинили значне піднесення серед місцевого населення, призвівши до появи на території Закарпаття нових представницьких органів – народних рад, неоднорідних за складом і політичною орієнтацією. Серед відомих місцевих – Угро-Руська в Ужгороді, Марамороська, Любовнянська, Пряшівська, Свалявська (Карпатська), Хустська, Ясінська. Одні з них орієнтувалися на Україну (Любовнянська, Свалявська, Хустська, Марамороська, Ясінська), другі прагнули залишити край у складі Угорщини (Ужгородська), а треті – приєднати Закарпаття до Чехословаччини (Пряшівська). Загалом, за підрахунками істориків, у 1918–1919 рр. у краї було створено близько 500 рад (від робітничих до національних)¹.

Однією з перших задекларувала свій проукраїнський вибір Любовнянська Руська Народна Рада, яку очолив о. Омельян Невицький. У маніфесті від 8 листопада 1918 р. вона урочисто заявила, що «руський народ жиючи по обох сторонах Карпат від Дунаю, Попряду по Тису, об'єднується з Київською Українською Державою»². Щоб закріпити своє рішення, Любовнянська Рада розповсюдила серед населення в комітатах Спиш і Шариш анкету з питанням щодо національного вибору. Із 55 заповнених анкет 25 висловилися за приєднання до Русі-України, 20 – за незалежність Закарпаття, 5 – відповіли, що за Україну, але якби це було неможливо, то до Чехословаччини, 2 – за Угорщину, 3 були незаповнені³. Проукраїнський вибір місцевого населення на Пряшівщині підтверджено на кількох місцевих з'їздах: у Бордівці (27. 11), Свиднику (29. 11), Стропковах (30. 11), Лаборці (2. 12) та Гуменному (3. 12)⁴. Однак після переїзду Любовнянської Руської Ради до Пряшева наприкінці грудня 1918 р. провідну роль тут здобула група прочехословацьки

¹ Пушкеш А. Цивілізація или варварство. Закарпатье 1918–1945. Москва: «Европа», 2006. С. 26.

² Творидло М. Перші революційні проблески на Карпатській Україні у 1918 р. *Літопис Червоної Калини* (Львів). 1938. Ч. 12. С. 2; Пап С. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. Т. 3. С. 613–614.

³ Андрусак М. Гомін української державності й соборности на Закарпатті. *Літопис Червоної Калини*. 1931. Ч. 7–8. С. 29.

⁴ Там само.

налаштованих громадських діячів і політиків на чолі з русофілом Антоном Бескидом, які на засіданні Пряшівської Ради 7 січня 1919 р. під протекцією чехословацьких військ домоглися прийняття резолюції про об'єднання з Чехословаччиною⁵.

У східному куточку краю, що межував із Галичиною, події розвивалися особливо динамічно. З огляду на географічне розташування та сильні етнографічні зв'язки з галицькою частиною закарпатська Гуцульщина була особливим регіоном Угорської Русі. Попри політику мадяризації на момент розпаду дуалістичної монархії вона зберігала відносно високий рівень етнічної самосвідомості населення, яке відчувало спорідненість із сусідніми жителями Гуцульського краю. Вже 1 листопада задля захисту населення від дезертирів і мародерів із фронту в с. Ясіня організовано народну міліцію (80 чол.), до якої увійшли колишні військовослужбовці австро-угорської армії на чолі з поручником Степаном Ключураком. 3 листопада вони роззброїли в селі підрозділ угорських жандармів і прикордонників та призначили на посаду старости замість угорця місцевого мешканця Дмитра Іванюка. Міліція перебрала охорону над усіма важливими установами, провела опис майна, розпочала впорядкування місцевого життя⁶.

8 листопада 1918 р. у центрі Ясіня відбулося багатотисячне віче, в якому взяли участь мешканці села та околиць. На зібранні ухвалили резолюцію про об'єднання з Україною. Водночас народним голосуванням було обрано представницький орган – Українську Народну Раду на чолі зі Степаном Ключураком, до складу якої увійшли 42 особи, з них 38 українців, 2 німці і 2 євреї. За соціальним походженням більшість становили селяни – 30 осіб, водночас інтелігенція – 6. Обрані члени склали присягу на вірність місцевій громаді. Новостворена рада однією з перших у краї заявила про українську орієнтацію й прагнення до об'єднання з Україною. Вона перебрала на себе законодавчі функції. Окрім того, було створено виконавчий орган – Головну управу у складі 12 осіб, у межах якої функціонували різні комісії: військова (Степан Ключурак), шкільна (Іван Пасулька), лісова (Іван Тимчук), лісових робіт (Степан Ключурак старший), торговельна (Василь Климпуш), харчова (Юрій Кабалюк), адміністративна (Дмитро Іванюк). На базі підрозділів народної міліції та добровольців (300 осіб) виникла Гуцульська народна самооборона. За прикладом Ясіня в сусідніх селах Кваси та Білин виникли місцеві ради, які обрали нових старост і розпочали реформи тутешнього⁷.

Головна риса, що відрізняла Гуцульську Народну Раду від інших подібних представницьких органів, що діяли на Закарпатті в 1918–1919 рр., – вона за демократичним принципом сформувала власні органи самоврядування, які впорядковували та реформували життя громади Ясіня й околиць, а також організувала власні парамілітарні сили.

Завдяки діяльності різних комісій, утворених у структурі Головної управи, вдалося частково відновити соціально-економічний стан повоєнного села та околиць. Було взято під контроль усі продовольчі запаси, розроблено план їх поповнення, велася боротьба зі спекуляцією, бандитизмом. Розпочалися роботи з будівництва доріг, реконструкції мостів, спорудження приміщень для громадських, адміністративних

⁵ Magocsi Paul R. *The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia: an historical survey*. Vienna, 1983. P. 33.

⁶ Ключурак С. До волі. Спомини. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. С. 97–99.

⁷ Там само. С. 102–106.

і військових установ, народних шкіл. Відповідні комісії надавали продовольчу та соціальну допомогу інвалідам, бідним гуцульським родинам, дітям-сиротам. Було відновлено діяльність народної школи з навчанням українською мовою. Місцеві органи організували роботу культосвітніх установ, які, зокрема, агітували за приєднання Закарпаття до України⁸.

Ситуація у східній частині краю дуже швидко вийшла з-під контролю угорської влади. Під час засідання Хустської Народної Ради 3 та 10 листопада 1918 р. угорські прихильники виявилися у меншості, а провідні позиції обійняли адепти об'єднання з Україною на чолі з юристом Юліаном Брацайко. На пропозицію останнього Хустська Рада «з великими оплесками та одушевленням» прийняла резолюцію «про прилучення до Великої України»⁹.

Значний вплив на зміну політичної орієнтації мали колишні військовослужбовці австро-угорського війська, які повернулися з фронтів, де стали свідками революційних подій у Російській та Австро-Угорській імперіях, і були готові до рішучих дій. Як і в багатьох країнах повоєнної Європи, ця категорія виступила одним із головних чинників суспільно-політичної радикалізації. Про антиугорські виступи, спровоковані колишніми комбатантами у східній частині краю, повідомляла місцева угромовна преса. Зокрема, газета мукачівської греко-католицької єпархії «Görgökatholikus Szemle» 17 листопада 1918 р. писала, що неспокій у Мараморощі досягнув найвищого ступеня: «Солдати, що повернулися, в с. Дубове зламали склад боєприпасів і забезпечили себе патронами і ручними гранатами. Євреям і панам дали 24-години строк для втечі. У с. Тернові також грабували. Заворушення відбулося і в селах Ясіня, Саплонца і Стеблівка. Райони сіл Теребля й Іза заявили про свій перехід в православну віру і приєднання до Української держави. Більш помірковані, як села Бедевля, Палошшрете і Тересвянська долина, хочуть приєднатися до львівського митрополита, а в політичному відношенні – до Галичини. Угорські написи, герби скрізь знімають, угорські прапори розривають. Багатьом священикам і вчителям дали 8-денний строк для виселення. Одному з наших священиків вистрілили у вікно. Більшість священиків і вчителів втекла»¹⁰. У кореспонденції від 24 листопада 1918 р. видання повідомляло: «Марамороський народ за винятком духівництва й інтелігенції, рішуче об'єднується. Більш радикальні (долина річок Ріка та Теребля) навіть в галузі релігії хочуть порвати з теперішніми порядками, а в політичному відношенні бажають приєднатися до Росії; помірковані елементи в церковному відношенні тягнуться до Львова, а в політичному – до великої України. Заворушення в с. Дубове було придушено цивільною вартою»¹¹.

Вплив колишніх військовослужбовців на радикалізацію суспільно-політичної ситуації можна було спостерігати і в інших куточках Закарпаття. Так, 28 листопада 1918 р. начальник Середнянського окружного управління повідомляв про поширення у с. Худльові українських ідей з боку солдатів, що поверталися

⁸ Там само. С. 107–108.

⁹ Брацайко Ю. «Що я видів на Закарпаттю...». Ужгород, 2009. С. 14.

¹⁰ Шляхом жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: зб. док. Ужгород: Закарпатське обласне вид-во, 1957. Т. 1: 1917–1923 рр. С. 68–69.

¹¹ Там само. С. 69.

додому, і відзначав, що «народ вважає себе тотожним з українською нацією і бажає об'єднатися з нею»¹².

8 грудня 1918 р. багатолюдне віче у Сваляві за участю представників 30 навколишніх сіл висловилося за приєднання до України й обрало Карпатську Руську Народну Раду під проводом І. Турянці. Було ухвалено рішення звернутися з меморандумом до мирної конференції з вимогою самовизначення русинського населення на основі 14 пунктів В. Вільсона¹³.

Для зміни ситуації за ініціативи прихильників угорської орієнтації 18 грудня 1918 р. у Марморош-Сиготі було скликано з'їзд, щоб обрати Сигітську Народну Раду та підтримати плани Будапешта щодо надання краю автономії. Однак замість генерації підтримки урядових ініціатив, ті, хто виступали (Михайло Брашайко з Рахова, Степан Ключурак і Василь Климпуш з Ясіня, Василь Йосипчук із Великого Бичкова), засудили угорські плани. Їх виступи кілька разів переривали овації: «До Києва хочемо!», «До матері – України!», «Хай живе Україна!». У підсумку з'їзд прийняв резолюцію про злуку з Україною, обрав головою Народної Ради Михайла Брашайка й уповноважив провідників краю підготувати та провести 21 січня у Хусті Всекарпатський конгрес за участю делегатів від усіх громад краю¹⁴.

Про проукраїнську орієнтацію та бажання приєднатися до України наприкінці 1918 – початку 1919 р. заявили також окремі населені пункти, зокрема с. Пістрялово (тепер Мукачівський р-н), Синевирська Поляна та Синевир (тепер Міжгірський р-н), Верещке (тепер Воловецький р-н), Новоселиця (тепер Виноградівський р-н), Велятино, Кіштарна (сучасна Хижа, Хустський р-н), Тересва і Бедевля (тепер Тячівський р-н), Потокош (сучасне Пацканьово, Ужгородський р-н), Арданово (тепер Іршавський р-н) тощо¹⁵. Багато з них сподівалися із приєднанням до України покращити свій соціально-економічний стан і тому просили негайно надіслати продовольчу допомогу, намагалися домогтися розподілу поміщицьких та церковних земель, звільнити селян від податків, надати дозвіл на користування лісами й полонинами, відкрити українські школи та забезпечити право користування українською мовою тощо. Відтак, заслуговує уваги теза канадського історика Павла Роберта Магочі (Paul Robert Magocsi) про те, що в 1918–1919 рр. інтерес підкарпатських русинів до українських земель по інший бік Карпат особливо підігрівався соціальним чинником. Доволі промовистою в цьому була петиція одного невеликого закарпатського гірського села: «Ми русини, які живуть у Карпатах біля галицького кордону, хочемо з'єднатися з російською Україною, де ми будемо користуватися державними землями і лісами так, що все буде для звичайних громадян; тут ми дуже бідні люди, тому що землевласники утискали нас настільки, що не можна вижити»¹⁶.

¹² Шляхом жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття... С. 69–70.

¹³ Андрусак М. Гомін української державності... С. 30–31.

¹⁴ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 116–121; Magocsi Paul R. The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948. Harvard; London, 1978. P. 90.

¹⁵ Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.). Ф. 1555. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 1, 12, 13; Шляхом Жовтня... Т. 1. С. 72–73, 77, 79–80.

¹⁶ Magocsi Paul R. The Shaping of a National Identity... P. 90–91.

Політика ЗУНР щодо Закарпаття

Перші контакти представників Угорської Русі з галицькими політиками відбулися напередодні розпаду Австро-Угорщини. Ще 15 жовтня 1918 р. о. Августин Волошин та проф. Бокшай відправили до Відня проф. Штефана, щоб дізнатися в керівника Української парламентарної репрезентації (УПР) Євгена Петрушевича, як їм діяти у випадку дезінтеграції Австро-Угорщини. У Відні Штефан передав лист від Волошина послу Юліанові Романчуку у справі Закарпаття і провів переговори з послом Євгеном Петрушевичем та д-ром Левом Бачинським. Галицькі політики порадили закарпатським українцям передусім створити народні ради й національну міліцію, але не провокувати місцевих угорців, щоби ті не виступили проти українського руху. Як згадував пізніше А. Штефан: «... усі вони говорили тоді, що Закарпаття буде частиною України і «ми Вас заберем»¹⁷. Згідно з домовленістю, 2 листопада 1918 р. до Будапешта мав прибути посланець УПР Степан Смаль-Стоцький із роз'ясненнями щодо подальших дій на Закарпатті¹⁸. Депутат Української Національної Ради (УНРади) Кирило Трильовський пригадував, що запланована в Будапешті зустріч, у якій він також мав брати участь, не відбулася через тимчасове припинення залізничного сполучення з угорською столицею¹⁹.

18 жовтня 1918 р. УПР скликала в Народному домі у Львові установчі збори (конституанту), які проголосили себе Українською Національною Радою з повноваженнями парламенту. Делегація від Угорської Русі не змогла прибути до Львова, оскільки, як повідомляла газета «Діло»: «З угорської України не прибув вправді ніхто, тільки прийшло письмо від гурта найвидніших угорських українців, в котрім просять о прилучення їх до австрійської України та о визволення закарпатських українців зі страшного мадярського ярма та заявляють, що по порозумінню з собою вишлють своїх представників до української конституанти»²⁰. Це звернення закарпатців на національних зборах 19 жовтня виголосив д-р Степан Баран. «Ви, наші рідні браття, – мовилося у зверненні, – повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід дожидає спасення, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народу»²¹.

Ці устремління закарпатців були враховані в постанові УНРади від 19 жовтня 1918 р.: «Разом з іншими українськими національними областями Австро-Угорщини українська полоса північно-східної Угорщини творить одну цілу українську територію», і вся «ця українська національна територія уконституується отсим як Українська Держава»²². Відтак, у першому рішенні УНРади засвідчено, що Закарпаття входить до складу новоутвореної держави на західноукраїнських землях. Це конституційне положення зафіксоване і в Тимчасовому основному законі про державну самостійність Західноукраїнської Народної Республіки від

¹⁷ Штефан А. Українське військо на Закарпатті. Торонто; Нью-Йорк: Вісті Комбатанта, 1969. С. 9.

¹⁸ Творидло М. Перші революційні проблiski на Карпатській Україні у 1918 р. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 12. С. 2.

¹⁹ Павлишин О. Соборницький контекст національно-визвольної боротьби українців Закарпаття (1918–1920). *Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки*. Львів, 2015. Вип. 13. С. 63.

²⁰ Діло. 1918. 22 жовтня; Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. С. 59.

²¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. С. 93.

²² Там само. С. 94.

13 листопада 1918 р. (арт. 2), а на цій правовій базі – і в прелімінарному договорі між УНР та ЗУНР від 1 грудня 1918 р. і в Законі про злуку ЗУНР та УНР від 3 січня 1919 р.²³. Однак, як справедливо зазначає історик О. Павлишин, декларуючи єдність із Закарпаттям, галицьке керівництво водночас не мало чіткого плану інтеграції цього краю в ЗУНР²⁴.

УНРада й українські політичні лідери Закарпаття відчували недостатню легітимність актів ЗУНР щодо долі краю. Потрібно було рішення більш представницького органу, який репрезентував волевиявлення, якщо не всього, то хоча би більшості населення.

Лінію західноукраїнського уряду в закарпатському питанні значною мірою стримувала зовнішня політика ЗУНР. Перебуваючи в умовах міжнародної ізоляції, остання прагнула підтримувати нейтральні відносини зі сусідньою Угорщиною, яка була своєрідним вікном для відрізаної від Заходу Галичини, а також виступала постачальником зброї, амуніції та провіанту для Галицької армії. Зі свого боку, угорська економіка потребувала бориславської нафти, а угорські лідери розраховували на формування спільної із ЗУНР політики щодо Румунії, яка висувала територіальні претензії до обох держав²⁵.

Через Угорщину також проходив один із головних шляхів транзиту українських військовополонених із колишньої Австро-Угорщини, Італії та Балкан на територію Галичини. Для організації цих транспортів у Будапешті з листопада 1918 р. був призначений у ранзі консула сотник УГА Ярослав Біберович, який за дорученням УНРади увійшов у контакти з угорським урядом і заснував Українську збірну станицю²⁶.

Наприкінці грудня 1918 р. Державний секретаріат військових справ (ДСВС) на чолі з полковником Дмитром Вітовським виступив ініціатором проведення переговорів із Будапештом про закупівлю зброї та амуніції в обмін на нафтові продукти. З цією метою 19 грудня 1918 р. у столицю Угорщини була відправлена місія на чолі з урядовцем ДСВС сотником УГА Миколою Алиськевичем. Йшлося про закупівлю в угорського Міністерства війни 20 млн піхотних і 10 тис. гарматних набоїв. За умовами договору, укладеного за посередництвом міністра війни Вільмоша Бема (Vilmos Böhm) 25–26 грудня 1918 р., угорський завод Манфреда Вайса повинен був таємно від антантівської місії в Угорщині організувати доставку зброї та амуніції до кордону із ЗУНР, а та мала натомість забезпечити цистерни з бориславською нафтою. Від імені уряду ЗУНР голова місії М. Алиськевич письмово запевнив, що ЗУНР не виступатиме збройно проти Угорщини. Насамперед йшлося про територію Угорської Русі. Договір був узгоджений із президентом Угорщини М. Карої²⁷. Що угода із ЗУНР – це суто бізнес для угорської сторони свідчить, зокрема, той факт,

²³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 169.

²⁴ Павлишин О. Соборницький контекст національно-визвольної боротьби... С. 63.

²⁵ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини. *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1995. Вип. VII. С. 33.

²⁶ Матяш І. Б., Мушка Ю. Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924). *Український історичний журнал*. 2006. № 1. С. 115–116.

²⁷ Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. Спомин. *Літопис Червоної Калини*. 1931. № 7–8. С. 5–12.

що аналогічні домовленості про постачання зброї й амуніції Будапешт також мав із Варшавою – головним противником ЗУНР у боротьбі за незалежність²⁸.

Відносини між ЗУНР та Угорщиною формально закладені наприкінці 1918 р., коли в Будапешт здійснив візит голова УНРади Євген Петрушевич. 30 грудня він провів переговори з прем'єр-міністром М. Карої та міністром у національних справах О. Ясі, під час яких обговорив закупівлю військової амуніції для Галицької армії і проблему Закарпаття. Питання Угорської Русі серйозно ускладнювало відносини двох держав. Проголосивши Закарпаття складовою ЗУНР, УНРада не мала сил для утримання там своєї влади і мусила миритися з фактичним перебуванням краю у складі Угорщини. З другого боку, Будапешт не задовольняв фактичний контроль і він вимагав формального визнання з боку ЗУНР угорського статус-кво на Закарпатті, сподіваючись використати в подальшому цей аргумент на Паризькій мирній конференції. На цьому наголошував М. Карої під час переговорів з Є. Петрушевичем, хоча й визнавав, що під тиском Чехословаччини і Румунії Будапешту буде все важче утримати Закарпаття. Голова УНРади пообіцяв, що Галичина не реалізовуватиме силою своїх претензій на край, належність якого вирішуватиме плебісцит під міжнародним наглядом і мирна конференція²⁹.

Новостворена УНРада в Ясіні активно шукала контактів із Державним секретаріатом ЗУНР, що після втрати Львова та короткого перебування у Тернополі переїхав до Станіслава. Для ведення офіційних переговорів із представниками західноукраїнської влади щодо можливості приєднання східних районів Закарпаття до складу України на початку грудня 1918 р. було направлено делегацію на чолі зі Степаном Ключураком. Під час зустрічі з державним секретарем Сидором Голубовичем закарпатські посланці передали копію протоколу засідання Гуцульської Народної Ради від 8 листопада 1918 р. про прагнення об'єднатися з Україною і попросили, щоб Галицька армія зайняла територію Закарпаття. Прем'єр-міністр ЗУНР тепло привітав делегацію з Угорської Русі, заявивши: «Ви є першими посланцями з-за Карпат, що приносите нам таку радісну вістку. Я вірю, що вашу просьбу ми скоріше чи пізніше виконаємо». Однак з огляду на несприятливу ситуацію на українсько-польському фронті С. Голубович відмовив у наданні військово-політичної допомоги, порадивши закарпатським українцям взяти ініціативу у свої руки. Не маючи наміру вбивати клин у відносини зі сусідньою Угорщиною, через територію якої проходили важливі лінії постачання зброї, амуніції, медикаментів, сировини й українських військовополонених, західноукраїнський уряд вирішив підтримувати закарпатських гуцулів неофіційно. Першим кроком у цьому напрямі стало створення у структурі Державного секретаріату ЗУНР секції пропаганди для угро-русинів, яку очолив С. Ключурак³⁰.

Тим часом становище закарпатських гуцулів сильно погіршилося. Намагаючись відновити контроль над північно-східними гірськими районами краю, угорська влада 20–22 грудня 1918 р. відправила до Ясіня урядового комісара Кальмана Фізешірі, уповноваженого розслідувати факти «бандитизму» й «анархії» в регіоні, а також

²⁸ Пушкаш А. Цивилізація или варварство. Закарпатье 1918–1945. Москва: «Европа», 2006. С. 36.

²⁹ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини... С. 34.

³⁰ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 109–110.

батальйон у складі 620 осіб для наведення «порядку». Під час урядування Гуцульської Ради в Ясіні справді вбили єврея Хаїма Розенталя. Однак виконавців цього злочину з-посеред членів міліції відразу було віддано під військовий суд у Кошицях. Із поверненням угорських військ запроваджено надзвичайний стан, роззброєно підрозділи народної міліції, ліквідовано УНРаду, відновлено угорську мову у школі та урядовому спілкуванні, а на всі посади місцевої управи призначено колишніх угорських урядовців. У краї почалося переслідування українського національного руху, а контакти з Галичиною суворо обмежили. Попри заходи угорської влади, Народна Рада перейшла в підпілля, створивши мережу законспірованих озброєних відділів (до 50 осіб), і продовжувала таємно підтримувати контакти зі Станіславовим і Хустом³¹.

Готуючись до реалізації прелімінарного договору про злуку з УНР, західно-український уряд активізував політику на закарпатському напрямку. 25 грудня 1918 р. повітовий комісар Станіславава Лев Бачинський надіслав голові Мараморської Ради адвокату Михайлові Брацайку листа з повідомленням про скликання у Станіславові засідання УНРади й запрошенням на нього закарпатських представників³². Відтак, 2–3 січня 1919 р. Мараморська та Ясінська Народні Ради спільно відправили до тимчасової столиці ЗУНР делегатів: Степана Ключурака, Івана Климпуша та сотника УГА Євгена Пузу³³.

У Станіславові делегацію з Угорської Русі щиро привітав президент Є. Петрушевич, який висловив надію на об'єднання краю зі соборною Україною. Яскравий момент їхньої зустрічі передав держсекретар закордонних справ Л. Цегельський: «Коли згадані делегати Мармарошу явилися в половині січня 1919 року [насправді на початку січня 1919 р. – *О. Л.*] в Станіславові та зголосилися до президії Української Національної Ради, їх прийнято з одвертими раменами. На внесення президії, Українська Національна Рада рішила дозволити їм промовити на своїм засіданні з естради. Коли оба делегати Мармарошу появилися на салі, всі члени Української Національної Ради піднялися з місць: мармарошанам зготовлено бурхливу овацію. Їх проведено серединою салі до естради, а саля і галерії греміли оплесками та окликами... Коли делегати вийшли на естраду, овація досягла вершка. Це була знову маніфестація української єдності та соборності. Президент Петрушевич привітав делегатів кількома словами, висказуючи надію, що так як Галичина об'єднується з Придніпрянщиною, так і Закарпаття увійде в одну, соборну українську державу. Френетичні оплески й оклики покрили ці слова»³⁴.

«Коли я ішов на трибуну, мене зустріла буря оплесків та голосні сердечні привітання, які посипались зі всіх сторін. Я був так сильно зворушений, що не зміг зразу розпочати свою промову», – описував враження від побаченого С. Ключурак³⁵.

Як свідчив Л. Цегельський, під час виступу С. Ключурак від імені народних рад Східного Закарпаття виступив із пропозицією приєднання краю до України («Прийміть нас і візьміть нас, браття, до їдної родини») і відкрито попросив військової допомоги проти угорців³⁶. Цю частину його промови передав сотник

³¹ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 120–127.

³² Держархів Закарпатської обл. Ф. 1555. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 10.

³³ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 127.

³⁴ Цегельський Л. Від легенди до правди. Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. С. 247.

³⁵ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 128.

³⁶ Цегельський Л. Від легенди до правди. С. 247.

УГА М. Алиськевич, який також був присутній на засіданні: «Відносимося до вас, щоби ви уділили нам братньої військової помочі в боротьбі з мадярами, які нападають на наші села, реквізують нам худобу і б'ють селян. Ми бажаємо злуки з вашою областю і сподіваємося, що ви, браття галичане, не відмовите нам вашої помочі, а як діти одної неньки вставитеся за своїми братами»³⁷. Сам С. Клочурак згадував, що поставив запитання про військову допомогу під час особистої розмови з президентом Є. Петрушевичем після засідання УНРади. Останній ж відкрито заявив закарпатцям, що їм не варто розраховувати на допомогу з боку ЗУНР допоки триває війна з поляками³⁸.

Пропозицію угорських українців обговорювали на засіданні західноукраїнського уряду 3 січня 1919 р., де вона спровокувала бурхливу дискусію. Саме на ньому формально затверджено угоду з Угорщиною про закупівлю зброї та амуніції, за якою ЗУНР зобов'язалася не виступати збройно проти угорців. Зважаючи на необхідність збереження приязних відносин з Угорщиною, Державний секретаріат виявився поділений у питанні надання військової допомоги Закарпаттю. Про дискусію з цього приводу залишилися суперечливі відомості. Офіційного протоколу урядового засідання від 3 січня 1919 р. не збереглося. Тим часом, як згадував держсекретар закордонних справ ЗУНР Лонгин Цегельський, виправа українських військ на Закарпаття була справою рук держсекретаря військових справ Дмитра Вітовського. Останній, начебто, скликав на початку січня 1919 р. державних секретарів, щоб повідомити про перехід галицьких військ через Карпати та зайняття населених пунктів на Угорській Русі. Через це в уряді зчинилася нечувана буря: мовляв, полковник Вітовський розпочав на власну руку нову війну, не спитавши дозволу інших міністрів³⁹. Сотник УГА Микола Алиськевич навпаки стверджував, що полковник Вітовський «всіляко боронився перед висилкою військ на Закарпаття», вважаючи, що збройний виступ закінчиться невдачею. Вирішальне слово в цьому питанні взяв голова уряду С. Голубович, який наполіг на збройній допомозі угорським українцям, доручивши військовому секретарю спорядити за Карпати один курінь Галицької армії. Прем'єр виходив з позиції, що ЗУНР повинна максимально територіально розширитися напередодні злуки з УНР⁴⁰.

Відтак, 7–12 січня 1919 р. окружні військові команди в Коломиї, Стрию та Самборі одержали накази відправити бойові групи в напрямку Ужгорода, Мукачеве та Ясіня із завданням взяти під контроль комунікації і допомогти місцевому населенню встановити українську владу. Генезу цих акцій та їх планування на сьогодні важко реконструювати. За даними урядовця військового секретаріату сотника УГА Володимира Бемка, експедиція на Угорську Русь була відправлена без відома Євгена Петрушевича⁴¹. Однак наступні події показали, що президент був у курсі всіх справ і, очевидно, підтримував закарпатські походи УГА всупереч своїм грудневим обіцянкам у Будапешті не втручатися у справи регіону. Ще під час засідання УНРади він вислав свого представника д-ра О. Дудикевича в Марморос-Сигіт,

³⁷ Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. С. 12.

³⁸ Клочурак С. До волі. Спомини. С. 129–130.

³⁹ Цегельський Л. Від легенди до правди. С. 242–243.

⁴⁰ Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. Спомини. С. 12–13.

⁴¹ Бемко В. Виправа на Закарпаття. *Українська Галицька Армія* / видав хор. УСС Дмитро Микитюк. Вінніпег, 1958. С. 428.

щоб дізнатися про місцеві настрої та провести переговори з головою місцевої ради д-ром М. Брашайком. Переконавшись, що населення твердо прагне приєднання Угорської Русі до України, О. Дудикевич повернувся до Станіслава і передав звіт Є. Петрушевичу. А вже наступного дня українські війська перейшли угорський кордон на Закарпатті⁴².

Усе виглядало, ніби місцеве населення власними силами організувало повстання проти угорців, щоб домогтися приєднання до України. Уряд ЗУНР не міг офіційно відправити угорським русинам військову допомогу, зважаючи на бажання зберегти нейтрально-приятні відносини з Угорщиною та забезпечити виконання укладеної угоди про постачання зброї і боєприпасів. Війна з поляками забиравала чимало ресурсів у молодій державі, відтак, конфлікт із країною, через яку проходили основні лінії зв'язку із західним світом, не був в інтересі західноукраїнського уряду. Саме тому ставку зроблено на «гібридну» допомогу для організації військових сил на Закарпатті через спрямування туди групи старшин і вояків УГА як добровольців. Дипломатичним прикриттям їхнього втручання мало стати намагання запобігти румунській та чехословацькій окупації краю і сприяти самовизначенню місцевого населення відповідно до 14 пунктів американського президента В. Вільсона.

Походи УГА на Закарпаття

За попередньо узгодженим планом під час проведення традиційного колядування на православне Різдво проти ночі 7 січня 1919 р. у с. Ясіня Степан Ключурак разом з однопумцями-братами Климпушами (Іваном, Василем і Дмитром), Дмитром Німчуком і Михайлом Сабадюком – таємно зібрали 86 колишніх членів роззброєної угорцями Гуцульської народної оборони, до яких наступної ночі долучилися 23 добровольці УГА (3 старшини, 6 підстаршин і 14 стрільців) під командуванням чотаря Степана Зибачинського, що прибули пасажирським поїздом із Коломийської окружної команди. Як свідчив С. Ключурак, кожен вояк УГА, висланий до Ясіня, йшов туди на власну відповідальність – без офіційної підтримки уряду ЗУНР⁴³.

Дорогою до Ясіня група добровольців УГА, до якої у Делятині приєдналися Д. Німчук і В. Климпуш, розробили план роззброєння угорських військ і захоплення влади, що за задумом нагадував нічний виступ українських військових у Львові 1 листопада 1918 р.

Проти ночі 8 січня 1919 р. озброєний загін із 109 осіб, який очолював С. Ключурак і галицько-буковинські старшини, скориставшись святковим настроєм, без жодних втрат роззброїв у Ясіні 620 солдатів угорського батальйону разом із полковником та 4 офіцерами⁴⁴, підрозділ прикордонної жандармерії, захопив залізничну станцію, пошту і сільський уряд та обірвав телефонне сполучення з Раховом. Оскільки не було можливості утримувати роззброєних угорців, їх невдовзі відпра-

⁴² Дудикевич О. Гуцули за Соборну Україну. *Нова Свобода*. 1 січня 1939. С. 4–5.

⁴³ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 131.

⁴⁴ За даними С. Зибачинського, кількість роззброєних військ становила 187 осіб разом із 260 гвинтівками, 4 скорострілами та певною кількістю амуніції і ручних гранат. За спогадами В. Воробця, кількість гонведів була близько 400 осіб.

вили поїздом у Марморош-Сигіт. У перестрілці отримали поранення 11 угорських і 8 українських вояків⁴⁵.

8 січня 1919 р. на загальних зборах мешканців Ясіні й навколишніх сіл відновлено Українську Народну Раду, яка проголосила незалежну Гуцульську Республіку й у спеціальному зверненні закликала населення Закарпаття до збройного опору угорському пануванню. Законодавчим органом новоствореної держави стала Українська Народна Рада у складі 42 осіб (парламент), а виконавчим – її спеціальні секції (уряд) із 12 членів, які щотижня звітували про виконану роботу. Зокрема, були створені такі: військова та зовнішніх зав'язків (Степан Клочурак), внутрішніх справ (Дмитро Іванюк, комендант поліції Іван Гундек), харчова (Юрій Кабалюк), господарська (Іван Тимчук), лісова (Степан Клочурак старший) й освітня та шкільна (Іван Марусяк-Кузьмич). Також налагоджена робота секції агітації і пропаганди на чолі з Д. Німчуком, яка мала філії у Станіславові та Лавочному, звідки забезпечувалося постачання української літератури, газет і різноманітних видань. У школах навчання велось українською мовою, було організовано хор, який виступав на вечорах. Постанови Ради мали силу закону, за дотриманням якого стежив місцевий суд. Також створено військовий суд. С. Клочурак очолив законодавчу та виконавчу гілки влади і був командувачем збройних сил, виконуючи, по суті, президентські функції. Проголошена республіка прийняла українські державні символи (мову, герб і гімн), запровадила в обіг українську гривню поряд з угорськими коронами та неформально вважалася складовою ЗУНР, приєднання до якої відкладалося на майбутнє з огляду на несприятливі міжнародні обставини⁴⁶. Проголошене державне утворення від початку розглядали як осередок української влади у краї, що з розгортанням загального національного повстання мав поширитися на всю територію Закарпаття і влитися до складу ЗУНР.

10 січня 1918 р. Гуцульська Народна Рада видала відозву до всіх русинів краю, розповсюджену на Мараморощині, Верховині, Свалявщині, із закликом до добровольців зголошуватися в ряди гуцульського війська зі своїм обмундируванням, зброєю та амуніцією. Під впливом подій у Ясіні населення багатьох сіл у північно-східній частині краю створило власні місцеві ради, позбавивши влади угорських ставлеників. До війська Гуцульської Республіки почали масово вступати добровольці, які складали їй присягу на вірність. Було заявлено про збільшення чисельності міліції до 300 чол. Новобранців обмундирували захопленою в угорців уніформою. Запаси зброї та амуніції вдалося поповнити за рахунок роззброєння угорського військового ешелону, що транзитом їхав через Ясіня⁴⁷.

Тим часом у столицю повсталі республіки продовжували прибувати загони з Коломийської окружної команди. Про певну поспішність і непродуманість в організації військової виправи УГА до Ясіня згадував поручник Віктор Воробець, що за завданням уряду ЗУНР повинен був очолити курінь для походу у Східне Закарпаття: «В умовлену годину на умовленому майдані на сам Йордан ми застали 68 бійців, замість обіцяного батальйону (600–1000 бійців). Це були «вишкрапки»

⁴⁵ Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття. *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 7–8. С. 2–3; Архів УСБ України в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 1509-С. Т. 1. Арк. 205; Клочурак С. До волі. Спомини. С. 131–133.

⁴⁶ Клочурак С. До волі. Спомини. С. 133–136.

⁴⁷ Клочурак С. До волі. Спомини. С. 136–139; Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 13.

з різних установ Коломиї: ордонанси, канцеляристи-помічники і інші. Обіцяний «батальйон» самовільно роз'їхався по селах докінчувати кутю. Наші бійці побачили вперше нас, а ми їх. Коли я, збентежений тим усім, поставив перед Окружною Комендатурою питання, чи не було б доцільніше відкласти на пару днів цілу «імпрезу», зібрати більшу силу та трохи її підготувати, мені рішуче наказали вирушати з тим, що є, бо справа невідкладна. І ще наказали, щоб весь «похід» тримати в якнайбільшій таємниці, бо від того буде залежати наш успіх»⁴⁸.

Військовий секретаріат на чолі з Д. Вітовським допомагав озброїти частини Народної оборони Гуцульської Республіки і надіслав досвідчених старшин для вишколу добровольців. Зусиллями поручника УГА Герасима проведена реорганізація місцевих добровольчих відділів, з яких утворено 2 курені чисельністю 800 осіб. 10 січня 1919 р. до Ясіня прибула сотня стрільців (150 чол.) із Косова з 2 скорострілами під командуванням сотника Миколи Саевича, чота з Коломиї на чолі з хорунжим Білецьким, а пізніше і 2 гармати під орудою чотаря Ярослава Гафтанока. Тактичне командування цілою групою, що одержала назву «Сигот», перебрав поручник Віктор Воробець. Політичне ж керівництво об'єднаними силами здійснювала УН Рада в Ясіні⁴⁹.

Ще 9 січня 1919 р. поручник В. Воробець у супроводі місцевих представників М. Біланюка, В. Климпуша та М. Кабальюка виїхав до Сигота для ведення переговорів з угорським окружним комісаром Зомборієм, який гарантував безпеку делегації. Під час зустрічі комісар висловив протест проти вторгнення українських військ на територію Угорщини. У відповідь В. Воробець наголосив, що акція не мала офіційного схвалення з боку уряду ЗУНР і не була спрямована проти Угорської держави, а насамперед превентивно спрямована проти планованої окупації Марамороського комітату румунськими військами. Завданням військ, за його словами, було сприяння русинам у військовій організації, створення місцевих можливостей для відбиття румунського або чеського нападу. При цьому висловлено сподівання, що після відбиття румунського наступу український та угорський уряди зможуть мирним способом поладити справу «Руської Країни»⁵⁰. З тактичних міркувань українська сторона пішла на визнання угорських планів запровадження територіальної автономії на Закарпатті, а під прикриттям цих декларацій насправді готувалася до взяття краю під свій контроль.

11 січня 1919 р. на нараді старшин у Ясіні ухвалено рішення про початок наступу українських військ на Сигіт, щоб завадити планованій окупації Румунією Мараморощини. 13 січня 1919 р. три укомплектовані гуцульські сотні з шістьма скорострілами та дві повні сотні галицького війська з двома гарматами під командуванням поручників С. Глушка та В. Воробця вирушили в напрямку Марамороша для підтримки тамтешньої ради⁵¹, що проголосила злуку з Україною і скликала

⁴⁸ Спогад Віктора Воробця про бойовий похід на Закарпаття у 1919 році. URL: <http://www.ucrainarma.org/doc/spohady-vorobcia-pro-poxid-na-zakarpattia-1919.html>

⁴⁹ Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття. С. 3; Спогад Віктора Воробця про бойовий похід на Закарпаття у 1919 році. URL: <http://www.ucrainarma.org/doc/spohady-vorobcia-pro-poxid-na-zakarpattia-1919.html>

⁵⁰ Спогад Віктора Воробця... URL: <http://www.ucrainarma.org/doc/spohady-vorobcia-pro-poxid-na-zakarpattia-1919.html>; Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 13.

⁵¹ Клочурак С. До волі. Спомини. С. 142.

конгрес народних рад у Хусті. Це місто мало головне значення для легітимізації планів ЗУНР щодо Закарпаття напередодні проголошення Акта Злуки з Наддніпрянською Україною та початку роботи Паризької мирної конференції.

Просування українських військ відбувалося вздовж залізничної лінії на імпровізованому панцернику, озброєному двома гарматами. Порівняно легко група «Сигот» захопила Кваси, Білин, Усті Ріки, Рахів і Берлибаш (зараз Костилівка), роззброївши в цих населених пунктах угорські війська та жандармерію. 15 січня взято Требушани (нині Ділове), Вишів, Великий Бичків і Луг. Русинське населення цих сіл радо вітало війська Гуцульської Республіки, поповнюючи їхні лави добровольцями. Деякі селяни, дізнавшись про похід українських військ, почали грабувати єврейські крамниці. Для забезпечення порядку на місцях українське командування залишало невеликі залоги на чолі зі старшинами.

16 січня 1919 р. передові групи українського війська захопили залізничну станцію Сигітська Комора, а згодом в'їхали на залізничний вокзал у Марморош-Сиготі, полонивши там залого з 30 угорських вояків разом із 2 офіцерами. На вокзалі їх привітали місцеві студенти співом «Ми гайдамаки». Після цього українські вояки захопили казарми 85-го піхотного полку, де роззброїли 50 гонведів, виставили в місті сторожові стежі та створили міську комендатуру на чолі з С. Глушком. На урядових будівлях вивішено жовто-блакитний прапор. Решта угорських військ була змушена відступити з міста до Тячева. За наказом Коломийської окружної команди в Сиготі командування військовою групою, що сягнула 1 100 осіб, перебрав поручник Денис Маєр-Михальський. Останній розпорядився повністю роззброїти угорські сили порядку (жандармерії та поліції), захопити всі урядові установи та виставити охорону на всіх дорогах⁵².

Планувалося, що далі група вирушить на Хуст, щоб підтримати тамтешню народну раду й запобігти спробам угорської влади завадити проведенню з'їзду. Для цього у Великому Бичкові розпочалося формування додаткового куреня чисельністю до 300 чол. на чолі з хорунжим М. Сабадюком та десятником Д. Німчуком, які мали завдання зайняти Хуст до 21 січня 1919 р. Як свідчив чотар УГА С. Зибачинський, у перспективі східна група мала завдання об'єднатися з центральною, що за кілька днів вирушила в напрямку Мукачева⁵³.

Галицька газета «Нове життя» 17 січня 1919 р. із радістю повідомляла, що на запрошення Національної Ради угорської України війська ЗУНР увійшли на територію Закарпаття, щоб «задокументувати окончену злуку угорської України з соборною Українською Народною Републікою»⁵⁴.

Однак успішно розпочавши, війська Гуцульської Республіки несподівано зазнали нищівної поразки. Довідавшись про похід українських військ, румунське окружне командування в Бая Марє висунуло у Верхнє Потисся 18-ту піхотну бригаду під командою полковника Джорджеску чисельністю близько 2 000 осіб. Уранці 17 січня румунські сили, що переважали, почали оточувати Сигіт. Українське

⁵² Ключурак С. До волі. Спомини. С. 142–149; Бемко В. Виправа на Закарпаття... С. 426; Спогад Віктора Воробця... URL: <http://www.ucrainarma.org/doc/spohady-vorobcia-pro-roxid-na-zakarattia-1919.html>; Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 14–15.

⁵³ Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття. С. 2–3.

⁵⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-ти т. / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. Т. 4, кн. 1. С. 119–120.

командування на чолі з поручником Денисом Маєр-Михальським після неуспішних спроб ведення переговорів із румунським штабом наказало власним військам без бою відступати залізницею до Великого Бичкова. Всупереч задекларованій меті походу на Закарпаття – запобігти румунській окупації її східної частини – галицькі війська одержали від окружної команди в Коломиї сувору заборону вступати у сутички з румунськими військами⁵⁵. Частина добровольців із двома гарматами на чолі з хорунжим УГА Притикою встигла евакуюватися потягом до Рахова та Ясіня, тоді як друга група на чолі з Д. Маєр-Михальським, В. Воробцем і С. Глушком 17 січня 1919 р. потрапила в оточення румунських військ поблизу Сигітської Комори. Кілька сотень румунських військ із засідки шквально обстрілювали поїзд з українськими підрозділами, який зійшов із рейок. У результаті нерівного бою українські війська втратили, за різними даними, від 18 до 41 чол. вбитими, від 39 до 150 пораненими й близько 400 полоненими разом із 20 старшинами. Втрати з румунської сторони становили: 8 вбитих і 23 поранених. У полоні українським воювачам довелося пережити від румун численні знущання, оскільки ті сприймали їх за більшовиків. У тюрмі в них відібрали все обмундирування та особисте майно, погано харчували, не надавали медичної допомоги. Після дев'ятимісячного інтернування у Германштадті на території Румунії зусиллями дипломатичної місії УНР у Бухаресті 320 стрільців і 19 старшин вдалося звільнити та перевести через Дністер до Кам'янка-Подільського. Під час перебування у полоні загинуло близько 80 осіб⁵⁶.

Після цієї поразки окружна команда ЗУНР у Коломиї, побоюючись виникнення збройного конфлікту з Румунією та Угорщиною, віддала наказ про відкликання своїх військ зі східної частини Закарпаття. Внаслідок заворушень угорського населення українські підрозділи були змушені залишити Великий Бичків і Рахів. На 21 січня 1919 р. межі Гуцульської Республіки зупинилися у районі Усті Ріки та Богдана перед Раховом⁵⁷.

Майже одночасно з групою «Сигот» на Закарпаття здійснила рейд стрийська група УГА – неповний стрілецький курінь під командуванням чотаря Якова Небиловця. Щодо датування початку виправи цієї групи у джерелах та історіографії існують розбіжності. За спогадами учасників походу, написаних за 35–45 років після цих подій, 18 січня 1919 р. курінь Я. Небиловця прибув на станцію Лавочне, де провів переговори з угорською делегацією на чолі з губернатором «Руської Країни» А. Штефаном, яка висловила протест проти вторгнення галицьких військ на Закарпаття⁵⁸. За даними угорської та німецької преси, яку цитує проф. А. Штефан, українське військо зайняло станцію Воловець ще 15 січня, а наступного дня увійшло у Сваляву та Мукачево, де вивісило жовто-блакитний прапор⁵⁹. Ця хронологія збігається з інформацією Л. Цегельського про відправку 14 січня 1919 р. емісара західноукраїнського уряду отамана Т. Рожанковського з нотою в Будапешт⁶⁰. За

⁵⁵ Український четар про бій за Мармороський Сигіт. *Свобода*. 1939. 3 січня. С. 2.

⁵⁶ Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття. С. 3–4; Український четар про бій... С. 2; Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 16.

⁵⁷ Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття. С. 4.

⁵⁸ Яшан В. Група «Сигот». Похід з'єднань УГА на Закарпаття. *Українська Галицька Армія*. Вінніпег, 1966. Т. 3. С. 97.

⁵⁹ Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 18.

⁶⁰ Цегельський Л. Від легенди до правди. С. 244.

спогадами учасників, він виїхав разом із групою українських військ і брав участь у переговорах із делегацією у Лавочному, на яких ознайомився з протестом губернатора і порадив продовжувати просування УГА вглиб краю⁶¹. Таке датування також має сенс у контексті хронології походу східної групи «Сигот», що, як відомо, мала об'єднатися з центральною. Вимарш стрийського куреня, очевидно, розпочався ще до поразки військ Гуцульської Республіки 17 січня 1919 р. під Сигітською Коморою.

За свідченнями учасників, у Сваляві місцеве населення з великим національним прапором і написами: «Хай живе Україна!»⁶² тепло зустріло галицькі підрозділи. Як відомо, місцева народна рада першій підтримала об'єднання з Україною. Прибувши до Мукачева, стрийський курінь розмістився у казармах 65-го піхотного полку, який перед цим покинув місто. Було організовано патрулювання вулиць, комендантом міста призначений чотар Осип Бережницький. Просуваючись далі залізничною лінією, панцерний потяг УГА під команду чотаря І. Садлича 21 січня зайняв вузлову станцію Чоп, однак потім відступив до місця постійної дислокації – Мукачева⁶³. На шляху просування на обсаджених залізничних станціях українські війська залишали невеликі залоги.

У Мукачеві українська команда провела переговори з угорським владним комісаром Куткафалвієм. За даними угорської преси, галицькі військові заявили, що прийшли на Закарпаття за наказом УНРади у Станіславові, щоб обсадити руські території, гарантувати реалізацію права місцевого населення на самовизначення, запобігти чеській і румунській окупації краю та зберегти стратегічний зв'язок з Угорщиною й західним світом. Владний комісар запротестував, щоб залізнична лінія аж до Чопа перейшла під українське управління і начебто підписав з українськими представниками умову, за якою військові установи, залізниця, шкільництво, правосуддя та адміністрація повинні були залишитися в руках угорців⁶⁴. Так, на деякий час у центральній частині краю встановилося українсько-угорське двовладдя.

Блискавичний похід галицьких військ застав зненацька угорські сили, які не чинили жодного спротиву. Оговтавшись, останні скористалися розтягнутістю українських військ на великій території і проти ночі 21 січня роззброїли залоги у Сваляві та Мукачеві. За деякими даними, приводом до цієї контракції стала спроба українських підрозділів провести ревізію зброї, амуніції та продовольства у військових складах у Мукачеві, що загостило відносини з місцевими угорцями. Внаслідок цього галицькі війська були змушені повернутися залізницею до Стрия, куди угорці передали відібрану зброю. Після цього начальна команда УГА офіційно відкликала курінь Я. Небиловця та панцерник І. Садлича із Закарпаття⁶⁵.

18 січня 1919 р. із Самбора на Ужгород залізницею вирушила третя самбірська група УГА у складі підрозділу сотника І. Молеція, яка одержала наказ від окружного командира сотника М. Мельника зайняти Ужанську долину й оголосити Ужгородський комітат територією ЗУНР. З огляду на загрозу окупації цієї частини

⁶¹ Яшан В. Група «Сигот»... С. 97; Донцов Д. Рік 1918 / упоряд. К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. С. 127.

⁶² Яшан В. Група «Сигот»... С. 97.

⁶³ Садлич І. Жовто-блакитні прапори в Ужгороді і Мукачеві. *Українська Галицька Армія*. Вінніпег, 1966. Т. 3. С. 102–103.

⁶⁴ Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 18.

⁶⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 249.

регіону Чехословаччиною, 17 січня 1919 р. президент Є. Петрушевич повідомив Прагу, що його військо займе ці території. Виданий командиріві групи мандат давав доволі широкі повноваження: «Сотника Івана Молеція назначаю командантом усіх військових справ політичного комітату Ужгород (Унгвар). Йому підлягають усі військові й цивільні власті цього комітату, без огляду на свій військовий чи цивільний ступінь. Тамошні власті уділять цьому представникові всякої помочі, потрібної до влаштування військових, політичних і адміністративних справ комітату»⁶⁶. Після зайняття території командир групи мав оголосити Тимчасовий основний закон ЗУНР від 13 листопада 1918 р. і постанову УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання всіх українських земель в одну соборну Українську Народну Республіку.

Для виконання цього амбітного плану сотникові однак виділили занадто малі сили (всього 70 стрільців з одним скорострілом) й обмежену кількість боєприпасів. «Стрільці лихо одіті, зле узброєні, перемучені світовою війною, не зовсім надавалися до так важкого діла як окупаційна акція, – згадував І. Молецій. – Певна, що про якусь збройну акцію з такою силою не було тут і мови. Я докладно здавав собі справу з висліді такої акції на випадок збройного опору»⁶⁷.

19 січня 1919 р. військовий залізничний транспорт, прикрашений національним жовто-блакитним прапором, вирушив із Самбора через Турку–Ужок до Волосянки, де відразу натрапив на передовий підрозділ чехословацького війська. Українська сторона була змушена вступити в переговори, у ході яких з'ясовано, що ще 12 січня 1919 р. чехословацькі війська одержали дозвіл Антанти на окупацію залізничної лінії Ужгород–Ужок разом із р. Уж та її лівим берегом; як і те, що з 17 січня 1919 р. в Ужгороді делегація ЗУНР на чолі з Т. Рожанковським вела переговори з чехословацьким командантом полковником Чаффі щодо демаркаційної лінії, кордону, господарських відносин і транзиту. Для пришивидшення вирішення цих питань місія Рожанковського відбула до Праги⁶⁸. Відтак, під загрозою роззброєння та інтернування українські війська були змушені 20 січня 1919 р. покинути територію Закарпаття.

Військові виправи Галицької армії на Закарпаття в першій половині січня 1919 р. насамперед загрожували погіршенням відносин ЗУНР із Будапештом, як і з Прагою та Бухарестом, які висували територіальні претензії на край. Державний секретаріат двічі (12 і 17 січня 1919 р.) обговорював на своїх засіданнях ситуацію в Угорській Русі. На жаль, розлогих стенограм засідання уряду не збереглося. Як можна судити з коротких нотаток, державний секретар військових справ Д. Вітовський підняв на урядовому засіданні 12 січня питання про відправку термінової ноти в Угорщину у зв'язку з введенням галицьких військ на Угорську Русь. Прем'єр-міністр С. Голубович заявив, що цим ЗУНР реалізовувала право на самовизначення. Радник дипломатичної місії ЗУНР на мирній конференції у Парижі С. Томашівський доповів про грудневі переговори президента Є. Петрушевича з угорським прем'єром М. Карої і запропонував продовжити українську окупацію краю до часу проведення мирного конгресу. Держсекретар закордонних справ Л. Цегельський запропонував вислати ноту в Угорщину телеграфом і водночас відправити делегацію для переговорів до Будапешта. Первісно планувалося, що її

⁶⁶ Молецій І. Моя виправа на Закарпаття. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 4. С. 3.

⁶⁷ Там само. С. 4.

⁶⁸ Там само. С. 4–5.

очолить радник Державного секретаріату закордонних справ Ярослав Олесницький. Однак останній увійшов до складу делегації, що поїхала до Києва для участі в церемонії підписання Акта Злуки, а замість нього для «гасіння дипломатичної пожежі» до Будапешта 14 січня 1919 р. відправилася місія на чолі з отаманом Т. Рожанковським. На засіданні 12 січня 1919 р. ухвалено головний зміст ноти: «...виконуючи право самовизначення, висилаємо війська в цілі обсадження, не визнаємо се за крок ворожий і порішення лишаємо мировому Конгресу»⁶⁹.

Повний текст опублікувала угорська преса: «Влада Західно-Української Народної Республіки приятельським способом повідомляє владу Мадярської Народної Республіки, що для практичного переведення права на самовизначення народів, вона обсадить своїм військом ті частини Мадярщини, де більше як 50 % населення є української національності, або де населення виразно просить обсадження. Ми обсадимо ці території і тому, щоб випередити окупацію цих територій іншими народами. Остаточна приналежність цих територій буде вирішена за взаємним порозумінням. Українська влада сподівається, що добрі взаємини між двома республіками і далі будуть незаторкнені. Станиславів, 14 січня 1919»⁷⁰.

Як згадував Л. Цегельський, він і державний секретар внутрішніх справ І. Макух на засіданні уряду рішуче виступали проти військової акції на Закарпатті, стверджуючи, що вона може послужити приводом до початку ще однієї війни, яку ЗУНР не могла собі дозволити. Для владнання відносин з Угорщиною вирішено звільнити всіх полонених українськими військами угорців, повернувши їм зброю, а в подальшому уникати будь-яких збройних сутичок. Поряд із цим уряд не зупинив подальшого наступу українських військ углиб Закарпаття⁷¹.

17 січня 1919 р. уряд ЗУНР знову розглядав «справу обсадження Угорської України». Стенографічний протокол засідання зафіксував обговорення цього питання: «...справоздане с[таршин] Рожанковського і Маєра. Д-р Голубович: адміністрацію впровадити нашу і делегацію вислати до Будапешту»⁷².

18 січня 1919 р. представник ЗУНР у Будапешті сотник Ярослав Біберович передав ноту угорському уряду, а 24 січня вручив М. Карої особистий лист від Є. Петрушевича датований 22 січня 1919 р.⁷³. У супровідній записці до дипломатичного представника ЗУНР у Будапешті президент писав, що «зрідкатися нам угорської території української – трудно»⁷⁴.

Питання Закарпаття знову постало на порядку денному українсько-угорських відносин після переформатування дипломатичної місії ЗУНР у Будапешті та влиття її до складу об'єднаної Надзвичайної дипломатичної місії УНР. Тоді угорський демократичний уряд спробував домогтися формального визнання статусу краю у складі Угорщини взамін на підтримку незалежності УНР. Зокрема, під час аудієнції новоприбулого посла М. Галагана у президента Угорської Народної Республіки

⁶⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-ти т. / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. Т. 2. С. 57–58.

⁷⁰ Цит. за: Штефан А. Українське військо на Закарпатті. С. 19.

⁷¹ Цегельський Л. Від легенди до правди. С. 243–244.

⁷² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. С. 61.

⁷³ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини... С. 35.

⁷⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-ти т. / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. Т. 5, кн. 1. С. 53.

М. Карої 22 лютого 1919 р. останній відкрито намагався домогтися від уряду УНР офіційної відмови від території Закарпаття та визнання її невід'ємною складовою Угорської Республіки. Український представник чітко сформулював позицію українського уряду щодо необхідності дотримання принципу самовизначення закарпатських українців через безперешкодне волевиявлення на основі 14 пунктів В. Вільсона. Водночас М. Галаган спростував угорські історичні претензії на Закарпаття і зазначив, що «правительство УНР не вважало б, очевидно, себе в праві відмовитись від своїх братів і не прийняти їх до складу соборної України»⁷⁵. Як і інші держави Європи, угорський уряд побоювся взяти на себе ініціативу у визнанні де-юре Української Народної Республіки й обмежився лише визнанням де-факто. Перебуваючи в Будапешті, М. Галаган намагався у складних умовах революційних подій в Угорщині, пов'язаних із приходом до влади в березні 1919 р. комуністів на чолі з Белоу Куном і подальшою зміною урядів, відстоювати інтереси України й захищати українське населення Закарпаття перед угорськими керівними.

Подібно до ситуації з Угорщиною, західноукраїнський уряд не хотів через питання із Закарпаттям йти на загострення відносин із Чехословаччиною, в якій вбачав потенційного союзника у протистоянні польським територіальним зазіханням у регіоні. Хоча офіційно Прага займала нейтральну позицію в українсько-польській суперечці, за угодою з урядом Чехословацької Республіки (ЧСР) у лавах армії ЗУНР служило чимало чехословацьких офіцерів. У Станіславові та Самборі розгорнули роботу військові репатріаційні комісії. Було налагоджено обмін кур'єрами й залізничне сполучення зі Станіславовим. Активно працювали чехословацький консул Д. Поллак і посол ЗУНР у Празі С. Смаль-Стоцький (з 18 грудня 1918 р.). Зближенню чехів та українців сприяли й економічні інтереси⁷⁶.

12 січня 1919 р. на засіданні Державного секретаріату ухвалено пропозицію повідомити нотами ЧСР і Румунію, що Галицька армія своїми діями на Закарпатті не хоче «переступати границі етнографічні»⁷⁷. Оскільки наступ українських військ виявився невдалим, обидва уряди прагнули не згадувати про неприємний інцидент і продовжували розвивати відносини із ЗУНР, ніби нічого і не сталося. Зважаючи на те, що чехословацькі легіонери за згодою Антанти 12 січня 1919 р. зайняли західні райони Закарпаття, серед яких і долина р. Уж, і м. Ужгород, провід ЗУНР вирішив не проводити надалі воєнних дій у цьому регіоні й сісти за стіл переговорів із чехословацьким урядом⁷⁸.

Підсумовуючи закарпатські рейди УГА, можна зазначити: з одного боку, галицькі війська одержали наказ створити «доконані факти» на місці та встановити військово-політичний контроль над краєм напередодні укладення Акта Злуки та Паризької мирної конференції, а з другого – не отримали чітких вказівок щодо дій

⁷⁵ Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920-ті р.). Документально-художнє видання / передм.: Т. Осташко, В. Соловійова. Київ: Темпора, 2005. С. 426.

⁷⁶ Кірсенко М. ЗУНР і політика Чехословаччини. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Київ, 2006. Т. 52. С. 53–57.

⁷⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-ти т. / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. Т. 2. С. 58.

⁷⁸ Литвин М. Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. С. 108.

стосовно румунських, угорських і чехословацьких військ у краї. Внаслідок поспішності, слабкої організованості та непродуманості вся військова акція ЗУНР на Закарпатті, що мала, очевидно, на меті повторити успіх галицько-волинських князів в опануванні краєм (1280–1320), зазнала фіаско. Дії галицьких військ часто нагадували імпровізацію, а не добре сплановану військову операцію. Для виконання амбітних політичних завдань командувачам рейдових груп виділяли доволі обмежені ресурси. Війська не володіли інформацією про ситуацію у краї, а деякі з груп (західна та центральна) практично не мали зв'язку з місцевими проукраїнськими силами. Всі три акції яскраво показали серйозні розбіжності та неузгодженості між урядом ЗУНР і командуванням УГА щодо шляхів приєднання краю до складу Західноукраїнської держави. Така неугоджена політика, зрештою, призвела до зриву постачання зброї та боєприпасів з Угорщини для потреб УГА. Нерішучість галицьких військ зумовлювали загальна невизначеність міжнародного становища ЗУНР і пошук союзників серед сусідніх країн, які самі висували територіальні претензії на Закарпаття.

Хустський конгрес

21 січня 1919 р., коли всі три експедиції галицького війська закінчилися невдачею і більшість українських підрозділів уже покинули територію краю, у Хусті зібрався з'їзд за участю 420 обраних делегатів від 175 (із 400) населених пунктів Угорської Русі, повноваження яких підтверджували легітимаційні документи. Поштовхом для його скликання стало звернення Мараморош-Сигітської Руської Ради до населення краю «зійтися на великі збори до Хуста у вівторок 21 січня 1919 року». Попередні переговори щодо скликання зборів відбулися під час з'їзду закарпатських представників 10 грудня 1918 р. у Будапешті. З'їзд мав стати певною відповіддю на намагання владних кіл Угорщини утримати контроль над краєм у формі автономної «Руської Країни».

Вибір делегатів відбувався з розрахунку представник від тисячі осіб із кожного села. Якщо село мало менше людей, то все одно надсилало посла, а з більшою кількістю жителів було упривілейоване делегувати двох. Обрані представники мали привезти посвідчення і зареєструватися 20 січня у Хусті⁷⁹.

Піднесену атмосферу у краї напередодні Хустського з'їзду могли спостерігати окремі візитери. Так, Дмитро Донцов, який прямував залізницею до Відня, 20 січня 1919 р. занотував у щоденнику: «По дорозі через Закарпаття до нашого потягу, що йшов з Києва, і яким їхали різні дипломатичні місії, на станціях виходили депутації закарпатських земляків з жовтоблакитними прапорами і промовами»⁸⁰. Подібну картину побачив у Хусті Юрко Гарасимів, який очолював галицьких пластунів-воjakів, котрі за дорученням окружної команди у Стрию вели серед населення Угорської Русі агітацію за приєднання до України: «Дня 20 січня вийшли ми на місто, а тут такий рух неначе би який відпуст. Цілий ринок загачений селянськими фірами. Селяни, одягнені по святочному, проходжуються з повагою питомою нашому господареві, коли він відчуває вагу якогось великого діла. Все це делегати від громад, а з ними й інші селяни та жіноцтво. Більша частина учасників вже поприходила з дому зі синьо-жовтими стрічками, а деякі гурти з синьо-жовтими

⁷⁹ Брацайко Ю. «Що я видів на Закарпаттю...». С. 18.

⁸⁰ Донцов Д. Рік 1918. С. 127.

хоругвами, навіть коні й вози повбирані цими биндами. Коли було глянути на те все, що мимоволі з радости й зворушення проходила дроз по тілі. Але дарма нема способу, щоб бодай в часті описати це захоплення, цей настрій»⁸¹.

Незважаючи на труднощі, пов'язані з потрійною окупацією краю з боку Чехословаччини, Угорщини та Румунії, у багатьох населених пунктах відбулися віча, зібрання, засідання рад, на яких обирали делегатів. Щоб завадити останнім потрапити на Хустський конгрес, угорський уряд призупинив залізничний рух на лінії Королево–Хуст, а на дорогах виставив жандармські застави. Внаслідок цього окремим делегатам, як наприклад проф. А. Штефану і майбутньому відомому закарпатському художникові проф. Йосипу Бокшаю, довелося добиратися до Хуста пішки в морозну ніч⁸².

Попри перешкоди, створені угорською владою, разом із гостями з навколишніх сіл у місті над Тисою 21 січня зібралось близько 1 500 осіб. Різні регіони Закарпаття були не однаково представлені. Наприклад, від Марамороського комітату прибули представники від 80 населених пунктів, від Березького – 57, від Угочанського – 29, від Ужанського – 9⁸³. Так, зібрання в Хусті було форумом переважно центральної та східної частини краю, а понад 250 населених пунктів залишилися без представництва⁸⁴. Тим не менше, Хустський з'їзд – найбільш репрезентативне зібрання Угорської Русі на той час, який представляв інтереси більшості населення (близько 420 тис. жителів). Його рішення мали більшу легітимність, ніж інші подібні, на яких вирішувалася доля повоєнного Закарпаття, зокрема Скрентонський «плебісцит» серед карпаторусинської еміграції у США в листопаді–грудні 1918 р., який висловився на користь об'єднання з Чехословаччиною, чи Будапештський з'їзд закарпатських представників 10 грудня 1918 р., що підтримав перебування краю у складі Угорщини.

Вранці 21 січня 1919 р. делегати й частина гостей зібралися біля греко-католицької церкви на богослужіння, під час якого було посвячено синьо-жовтий прапор. Після молитви всі направилися до будівлі народної школи для проведення з'їзду. Його роботу у спортивному залі школи на правах господаря відкрив голова Хустської Народної Ради Ю. Брашайко. Головою зборів обрали М. Брашайка, секретарями – дяка з Верхньої Апші М. Тиводара і жителя Великого Березного В. Йохимчука. Після обміну думками висунуто пропозицію возз'єднання Закарпаття з Великою Україною, яку присутні відразу підтримали вигуками «Нехай жива Україна!». При цьому делегати відзначили, що уряд України враховуватиме «окремішнє» становище Закарпаття.

У підсумку Хустський з'їзд ухвалив резолюцію про прилучення українців-русинів північно-східних комітатів Угорщини (Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна) до складу Української соборної держави та просив надіслати українські війська, щоб зайняти територію краю. При цьому вимагали, щоб Українська держава під час реалізації злуки врахувала особливе («окремішнє») становище краю. У відповідь на спроби проугорських політиків зірвати роботу з'їзду

⁸¹ Гарасимів Ю. Десять днів на Підкарпатті (Спомин з 1919 р.). *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік*. Львів, 1929. С. 25.

⁸² Лист А. Штефана до проф. Петра Андрусіва. 5 січня 1972 р. *Ukrainian Research Institute Archives*. Augustin Stefan Collection. Stefan Papers. Correspondence: A.

⁸³ Співак Б., Троян М. 40 незабутніх днів. Ужгород, 1967. С. 47.

⁸⁴ Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1995. Т. 2: 1918–1945. С. 65.

його учасники засудили закон № 10 від 21 грудня 1918 р. про створення «Руської Крайни» – автономії угорських русинів у складі Угорщини як такої, що «повстав без його волі і без заступництва народу». У зв'язку з цим було вирішено не надсилати послів в угорський парламент і закликано угорський демократичний уряд не вдаватися до насильницьких дій для перешкодження реалізації права угорських русинів на самовизначення. З'їзд привітав визволення народів Австро-Угорської монархії (чехів і словаків, південних слов'ян, румунів, поляків і німців) та звернувся до країн Антанти з проханням допомогти реалізувати його ухвали. За результатами Хустського з'їзду створено Руську Центральну Народну Раду (РЦНР) як об'єднаний орган усіх рад Закарпаття у складі 100 членів, уповноважених представляти інтереси угорських русинів. Головою РЦНР обраний М. Брацайко, а його заступниками стали о. О. Невицький, сотник Євген Пуза й Іван Волошук⁸⁵.

З'їзд вибрав чотирьох послів, щоб повідомити сусідні столиці про своє рішення⁸⁶. Зокрема, у Будапешт для інформування французької місії Антанти відправився Юліан Брацайко. Він зумів налагодити контакт із керівником місії полковником Фердинандом Віксом, який пообіцяв передати інформацію на Паризьку мирну конференцію⁸⁷.

Після з'їзду офіційна делегація РЦНР на чолі з М. Брацайком виїхала до Станіславова, щоб передати оригінал протоколу Хустських зборів Державному секретаріату ЗУНР. Не відомо, чи делегати прибули вчасно, адже вже 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві було урочисто проголошено Акт Злуки УНР та ЗУНР. В Універсалі Директорії УНР зазначалося: «Віднині зливаються в одно віками відділені одна від одної частини України – Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпряньська Україна в Одну Велику Україну»⁸⁸. Степан Ключурак та Юліан Брацайко були обрані до складу Трудового конгресу, що засідав в оперному театрі у Києві 23–28 січня 1919 р. Зокрема, інструкція до виборів Трудового конгресу передбачала також участь в останньому представників від Угорської Русі⁸⁹. Однак з огляду на динамічний розвиток ситуації у краї жоден із закарпатських представників не зміг взяти участь у цьому форумі.

Після проведення спільних нарад у справі Угорської України у Станіславові, в яких брали участь також представники Директорії УНР, потреба виїзду делегації закарпатських українців до Києва зникла, про що президент ЗУНР Є. Петрушевич офіційно повідомив у листі від 3 лютого 1919 р. РЦНР у Хусті. Щодо перспектив реалізації рішення про об'єднання він, зокрема, писав: «Правительство України щиро витає українців з Підкарпаття і постарается, чтобы бажання своїх братів сповнилося та повстала єдина ні від кого незалежна і нероздільна Україна, яка пригорне до себе всіх своїх вірних синів»⁹⁰.

⁸⁵ Держархів Закарпатської обл. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11–13.

⁸⁶ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-ти т. / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. Т. 3, кн. 2. С. 19.

⁸⁷ Брацайко Ю. «Що я видів на Закарпаттю...». С. 19–20.

⁸⁸ ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

⁸⁹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали: у 2-х т., 3-х част. / упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т. 2. С. 412.

⁹⁰ Держархів Закарпатської обл. Ф. 1555. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 3.

Однак наявних військових засобів для реалізації цієї мети уряд соборної Української Народної Республіки на той час не мав. До кінця квітня 1919 р. східну частину Закарпаття до Берегового окупували румунські війська, центральна з Мукачевим перебувала під контролем угорців, а західну разом з Ужанською долиною зайняли чехословацькі.

Останні місяці Гуцульської Республіки

Єдиним українським острівцем у північно-східному куточку Закарпаття залишалася Гуцульська Республіка. Після трагічних подій у Сиготі гуцульські добровольчі підрозділи відступили на околиці Ясіня й продовжували контролювати навколишні території з населенням у 20 тис. осіб до початку червня 1919 р. 21 січня до Ясіня за дорученням ДСВС ЗУНР прибула сотня поручника УГА Нестора Рогужинського (близько 200 осіб). Її зусиллями була сформувала військова залога та проведена реорганізація місцевої гуцульської самооборони. Підрозділи групи утримувати лінію до ст. Кваси, а її стежі інколи наближалися до самого Рахова, продовжуючи контролювати невеликий клаптик краю. Тільки після приходу до влади в Угорщині комуністів на чолі з Белою Куном наприкінці березня 1919 р. групу «Сигот» було передислоковано на Яблунецький перевал, а 23 травня 1919 р. через наступ армії Галлера в Галичину й окупацію Румунією Покуття – цілком відкликано до Станіслава, де розформовано⁹¹.

На початку квітня 1919 р. Степан Ключурак домігся від державного секретаря Західної області Української Народної Республіки (ЗО УНР) Сидора Голубовича надання економічної допомоги Гуцульщині. Обіймаючи посаду представника Закарпаття при уряді ЗУНР у Станіславі, Ключурак забезпечив постачання з Галичини продовольства (хліба, кукурудзи та цукру) і нафти в обмін на деревину, створивши тим самим можливість для реалізації соціальних і продовольчих програм для населення. Відповідні поставки оформлювалися у вигляді угод між представником уряду ЗУНР поручником Н. Рогужинським та ясіньською громадою. Влада проводила розподіл продовольства між населенням Ясіня, Квасів, Білина та Богдана. Крім цього, досягнуто домовленості з урядом УНР про поставку муки для Ясіня, декілька вагонів якої прибуло в білих мішках із надписом «Україна». Було налагоджене щоденне залізничне сполучення з Раховом, Коломиєю та Станіславовим, реконструйовано зруйновані війною сільські будівлі, відновлено навчальний процес у школах. Водночас через Ясіня був налагоджений постійний зв'язок між РЦНР у Хусті й урядом ЗУНР. Через представництво у Станіславі кур'єри доставляли на Закарпаття пресу та літературу, проводили пропагандивні акції⁹².

Останньою спробою заявити про проукраїнський вибір угорських русинів став з'їзд за участю 162 делегатів від 62 громад Закарпаття, який відбувся у Станіславі 29 квітня – 1 травня 1919 р. під головуванням Михайла Брацкайка та Костя Кисілевського. У резолюції з'їзд підтвердив намір домогтися об'єднання всіх українських земель у складі Української Народної Республіки відповідно до рішення Хустських зборів від 21 січня 1919 р. і висловив рішучий протест проти окупації території Закарпаття іноземними військами. Закарпатські представники закликали лідерів УНР

⁹¹ Яшан В. Група «Сигот»... С. 97–99.

⁹² Ключурак С. До волі. Спомини. С. 151–158.

та українців з іншого боку Карпат надати допомогу у визволенні й приєднанні краю до складу соборної України. Збори також домагалися допуску на Паризьку мирну конференцію двох представників від закарпатських українців для представлення інтересів краю. Окреме прохання стосувалося невідкладної організації продовольчої допомоги населенню, що голодувало, сприяння з боку Дніпросоюзу в організації кооперативів, наданні підтримки від Міністерства народної освіти уряду УНР у розвитку системи народної освіти через створення відповідного фонду, постачання навчальної літератури і часописів, установа стипендій для учнів⁹³. Делегація від Угорської Русі передала резолюцію з'їзду президентові Є. Петрушевичу, який пообіцяв поставити питання Закарпаття на Паризькій мирній конференції⁹⁴.

Оскільки ЗО УНР була поглинута боротьбою проти польських військ, то Станіславів не мав можливості надати будь-яку допомогу закарпатським українцям. З огляду на ілюзорність українського вибору, 8 травня 1919 р. на засіданні Пряшівської, Ужгородської та Хустської Народних Рад в Ужгороді, які сформувавши Центральну Руську Народну Раду, було ухвалено рішення про входження Закарпаття до складу новоутвореної Чехословацької Республіки на правах автономії. Вибір на користь останньої розцінювався багатьма учасниками з'їзду як тимчасовий до моменту вирішення питання долі України. Прийняте 8 травня в Ужгороді рішення сточленна делегація на чолі з А. Волошином передала президентові Чехословацьчини Т. Масарику⁹⁵.

Долю Закарпаття саме в той час обговорювали на Паризькій мирній конференції. 9 травня 1919 р. делегація уряду УНР у Парижі висловила офіційний протест проти планів приєднання краю до складу Чехословацьчини як порушення прав народів на самовизначення. В українській ноті, зокрема, зазначалося: «Ані мирова конференція, ані чехословацький уряд не зробили досі спроби погодитися з урядом української республіки або з населенням, яке вже категорично висловило своє бажання жити разом зі своїми співгромадянами Галичини». Цього ж дня державний секретар закордонних справ ЗУНР В. Панейко надіслав окрему ноту, в якій просив конференцію вплинути, щоб чехословацький уряд евакуював свої сили із Закарпаття, надіслати спеціальну нейтральну місію на Угорську Русь, щоб дізнатися про бажання місцевого населення, а також ініціювати переговори про формування словацько-українського кордону. Делегація Директорії насамперед виходила із засад Тимчасового основного закону УНР від 13 листопада, за яким Угорська Русь вважалася частиною ЗУНР. У давнішій ноті з цього приводу, яку українська сторона направила голові конференції 5 березня 1919 р., українські претензії на край ґрунтувалися на трьох пунктах: 1) переважання українців в етнічному складі населення; 2) короткий період перебування краю у складі Галицько-Волинського королівства; 3) рішення Хустського конгресу від 21 січня 1919 р. і зайняття українськими військами частини території краю згідно з волею місцевої людності⁹⁶. Однак мирна конференція не взяла до уваги протести української делегації, недопущеної до засідань комісії, на яких розглядали долю українських земель.

⁹³ Тернистий шлях до України: зб. архівних док. і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.» / упоряд.: О. Д. Довганич, О. М. Корсун. Ужгород: Закарпаття, 2007. С. 104–105.

⁹⁴ Ключурак С. До волі. Спомини. С. 165.

⁹⁵ Národní archiv v Praze, ZTA, karton 563, inv. č. 348.

⁹⁶ Боршак І. Карпатська Україна у міжнародній грі. Львів, 1938. С. 27–31.

Останній анклав української політичної присутності у краї – Гуцульська Республіка – припинив існування 11 червня 1919 р., коли румунські війська за мандатом Антант зайняли Ясіня, заарештувавши членів УНРади. Румунський наступ у східній частині Закарпаття був частиною ширшого просування румунських військ на Покутті, який закінчився зайняттям Ворохти, Косова, Коломиї, Делятина і мав на меті сполучити залізницею Сигіт та Чернівці. Напередодні румунської окупації Гуцульська Рада встигла ухвалити меморандум про приєднання східної частини Закарпаття до складу Чехословацької Республіки⁹⁷. 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменський мирний договір, укладений на Версальській мирній конференції з Австрією, зафіксував входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини. Східні райони краю залишалися під контролем румунської адміністрації до 30 червня 1920 р.

Підсумовуючи спроби реалізації українського проекту на території Угорської Русі в 1918–1919 рр., можна стверджувати, що, всупереч твердженням деяких зарубіжних істориків, український національний рух не був імпортований сюди ззовні, а постав цілком на власному ґрунті під впливом колапсу Австро-Угорської імперії та подій у Львові й Києві. У різних куточках регіону місцеве русинське населення відкрито й чітко заявляло прагнення увійти до складу соборної Української держави. Поряд із національними, політичними та релігійними аргументами помітну роль у кристалізації української орієнтації відігравали також високі соціально-економічні очікування місцевого населення від приєднання до України. Хоча в той час проукраїнський вибір був лише одним із можливих варіантів на повоєнному геополітичному роздоріжжі регіону, він виявився найбільш легітимним і популярним, закріпленим на найрепрезентативнішому на той час Всекарпатському з'їзді народних рад у Хусті 21 січня 1919 р. Однак у турбулентний час територіальних змін у Центрально-Східній Європі українське рішення виявилось нежиттєздатним та ілюзорним, незважаючи на кілька нерішучих і погано спланованих спроб уряду ЗУНР поширити свій контроль на північно-східні комітати Угорщини. Табори ЗУНР та УНР були поглинуті власними війнами із зовнішніми ворогами і, відтак, могли запропонувати своїм побратимам за Карпатами тільки символічну підтримку. Прочехословацька альтернатива з'явилася на порядку денному регіону як результат невдачі українських визвольних зусиль і змінної геополітичної ситуації у Європі. Вона розглядалася як тимчасове рішення до моменту визначення долі України.

REFERENCES

1. Alyskevych, M. (1931). Pehovory z madiaramy v 1918 r. Spomyn. *Litopys Chervonoi Kalyny*, pt. 7–8 [in Ukrainian].
2. Andrusiak, M. (1931). Homin ukraïnskoi derzhavnosti y sobornosti na Zakarpatti. *Litopys Chervonoi Kalyny*, pt. 7–8 [in Ukrainian].
3. Borshchak, I. (1938). *Karpatska Ukraina u mizhnarodnii hri*. Lviv [in Ukrainian].
4. Brashchaiko, Yu. (2009). «*Shcho ya vydiv na Zakarpattii...*». Uzhhorod [in Ukrainian].
5. Dilo (1918, Zhovten 22) [in Ukrainian].

⁹⁷ Клочурак С. До волі. Спомини. С. 167.

6. Dovhanych, O. D. (Ed.). (2007). *Ternystyi shliakh do Ukrainy: Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv «Zakarpattia v yevropeiskii politytsi 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 rr.»*. (2007). Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].
7. Dudykevych, O. (1939, Sichen 1). Hutsuly za Sobornu Ukrainu. *Nova Svoboda* [in Ukrainian].
8. Halahan, M. (2005). *Z moikh spomyniv (1880-ti–1920-ti rr.)*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
9. Halushko, K. (Ed.). (2002). Dontsov D. Rik 1918. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
10. Harasymiv, Yu. (1929). Desiat dnev na Pidkarpattiu (Spomyn z 1919 r.). *Istorychnyi kalendar-almanakh Chervonoii Kalyny na 1930 rik*. Lviv [in Ukrainian].
11. Karpenko, O. (Ed.). (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh*. (Vol. 2). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
12. Karpenko, O. (Ed.). (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Istoriia*. Ivano-Frankivsk: Siversiia [in Ukrainian].
13. Karpenko, O. (Ed.). (2005). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh*. (Vol. 3). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
14. Karpenko, O. (Ed.). (2008). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh*. (Vol. 4). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
15. Karpenko, O. (Ed.). (2009). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh*. (Vol. 5). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
16. Kirsenko, M. (2006). ZUNR i polityka Chekhoslovachchyny. *Naukovi zapysky. Istorychni nauky. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia»*, Vol. 52 [in Ukrainian].
17. Klochurak, S. (1978). „*Do voli*» (Spomyny). New York: Karpatskyi Soiuz [in Ukrainian].
18. Lozynskyi, M. (1922). *Halychyna v rr. 1918–1920*. Vienna: Ukrainyskyi sotsiolohichnyi instytut [in Ukrainian].
19. Lytvyn, M. (1998). *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr.* Lviv [in Ukrainian].
20. Lytvyn, M. (2008). Heopolitychnyi prostir ZUNR ta yii zovnishnopolitychni oriientyry. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17 [in Ukrainian].
21. Magocsi, P. R. (1978). *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus 1848–1948*. Harvard–London [in English].
22. Magocsi, P. R. (1983). *The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia: an historical survey*. Vienna [in English].
23. Matiash, I. B., & Mushka, Yu. Iu. (2006). Diialnist Nadzvychainoi dyplomatychnoi misii UNR v Uhorschchyni (1919–1924). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1 [in Ukrainian].
24. Molieshchii, I. (1937). Moia vyprava na Zakarpattia. *Litopys Chervonoii Kalyny*, pt. 4 [in Ukrainian].
25. Mykytiuk, D. *Ukrainska Halytska Armiia*. (1958). Winnipeg [in Ukrainian].

26. *Narysy z istorii Zakarpattia*. (1995). (Vol. 2 1918–1945.). Uzhhorod [in Ukrainian].
27. Pap, S. (2003). *Istoriia Zakarpattia*. (Vol. 3). Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2003 [in Ukrainian].
28. Pavliuk, O. (1995). ZUNR i polityka Uhorshchyny. *Ukraina v mynulomu*, VII. Kyiv–Lviv [in Ukrainian].
29. Pavlyshyn, O. (2005). Sobornytskyi kontekst natsionalno-vyzvolnoi borotby ukrainsiv Zakarpattia (1918–1920). *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Seriia – humanitarni nauky*, 13. Lviv [in Ukrainian].
30. Pushkash, A. (2006). *Tsyvlyzatsyia yly varvarstvo. Zakarpattie 1918–1945*. Moscow: «Evropa» [in Russian].
31. *Shliakhom Zhovtnia: Zbirnyk dokumentiv*. (1957). (Vol. 1). Uzhhorod [in Ukrainian].
32. Shtefan, A. (1969). *Ukrainske viisko na Zakarpatti*. Toronto–New York: Visti Kombatanta [in Ukrainian].
33. Spivak, B., & Troian, M. (1967). *40 nezabutnykh dnyv*. Uzhhorod [in Ukrainian].
34. *Spohad Viktora Vorobtsia pro boiovyi pokhid na Zakarpattia u 1919 rotsi*. Retrieved from <http://www.ucrainarma.org/doc/spohady-vorobcia-pro-poxid-na-zakarpattia-1919.html> [in Ukrainian].
35. Tvorydlo, M. (1938). Pershi revoliutsiini problysky na Karpatskii Ukraini u 1918 r. *Litopys Chervonoii Kalyny*. pt. 12 [in Ukrainian].
36. *Ukrainska Halytska Armiia*. (1966). (Vol. 3). Winnipeg [in Ukrainian].
37. Ukrainskyi chetar pro bii za Marmoroskyi Syhit. (1939, Sichen 3). *Svoboda* [in Ukrainian].
38. Verstiuk, V. (Comp.). (2006). *Dyrektoriiia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. Lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.:* Dokumenty i materialy. (Vol. 2). Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy [in Ukrainian].
39. Zybachynskyi, S. (1932). Vypad halytskykh viisk na Zakarpattia. *Litopys Chervonoii Kalyny*, pt. 7–8 [in Ukrainian].

Oleksandr PAHIRIA

ZUNR AND NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN ZAKARPATTIA, 1918–1919

Based on the memories of the participants and archival documents, the article investigates the origins of the Ukrainian national liberation movement in Zakarpattia after the Austro-Hungarian Empire collapsed. The author highlights attempts of the Government of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) to establish military and political control over the region within the conciliatory program framework on the eve of the Paris Peace Conference. The influence of foreign policy factors (relations with Hungary, Czechoslovakia, and Romania) on the policy of the ZUNR government in the Zakarpattia issue is analyzed. The activities of the Hutsul Republic (January – June 1919), the holding of the Khust Congress (January 21, 1919) and the Congress in Stanislavov (April 29 – May 1, 1919) were considered as major episodes of the Ukrainian national liberation movement and state formation in the region. Factors that supported the crystallization of the pro-Ukrainian orientation among the local population of Hungarian Ruthenia are highlighted. As well as the reasons for the defeat in the ZUNR attempts to achieve a real and not a declaratory involvement of Zakarpattia.

Keywords: ZUNR, UHA, Zakarpattia, Hutsul Republic, Khust Congress.